

Harald Selmer skrev dansk psykiatri i gang

Professor Per Vestergaard forklarer i sin nye bog, hvordan læge Harald Selmer i midten af 1800-tallet gennem skrift og lægegerning støbte fundamentet for psykiatrien i Danmark.

Få kilometer fra Århus vandrede overlæge Harald Selmer i anden halvdel af 1800-tallet tørskoet fra afsnit til afsnit gennem den nybyggede anstalt for sindssyge i Risskov. På Selmers opfordring var bygningerne opført efter den brudte linjes princip, hvilket betyder, at anstaltens afsnit på én gang er tydeligt adskilt og fysisk forbundet.

Arkitekturen på den nye, jyske anstalt havde andre fordele end at sikre Selmer tørre fødder på hans vandringer. De forbundne afsnit betød, at han kunne passere uset gennem hele anstalten og holde øje med, at personalet nøje fulgte hans retningslinjer for behandlingen. Og ifølge Per Vestergaard kunne Selmers opgave med at holde styr på det uerfarne personale i perioder nærmest være mere krævende end behandlingen af patienterne.

Baglæns gennem psykiatrihistorien

Harald Selmers overvejelser omkring arkitektur og placeringen af den nye anstalt i Risskov er blandt de emner, Per Vestergaard beskæftiger sig med i "Den klassiske psykiatris historie: Pioneren Harald Selmer og psykiatriens fødsel i Danmark". Bogen, der blev udgivet af Aarhus Universitetsforlag tidligere i år, kommer i kølvandet på Per Vestergaards tidligere bøger "Den ustyrlige psykiatri" og "Den moderne psykiatris historie" fra henholdsvis 2016 og 2018.

Per Vestergaard forklarer, at det er hans interesse for aktuelle problemstillinger i psykiatrien, der så at sige har drevet ham til at skrive sig baglæns gennem dansk psykiatrihistorie:

"Pressen bringer jævnligt historier om psykiatrien, hvor der sættes kritisk fokus på tvang, overforbrug af medicin, lange ventelister, for tidlige udskrivninger, vold mod medarbejdere m.m. De problemstillinger kommer jeg omkring i "Den ustyrlige psykiatri". Under mit arbejde med bogen stod det klart, at de nuværende problemer ofte har rødder langt tilbage i historien. Det er disse rødder, jeg gerne vil afdække i min seneste bog."

Der kan synes at være langt fra arbejdet på nutidens psykiatriske afdelinger til tiden, hvor Harald Selmer stod i spidsen for planlægningen af den nye anstalt ved Risskov. Men Per Vestergaard peger på, at det i høj grad var Selmers arbejde, der bogstaveligt talt var med til at skabe fundamentet for en statslig psykiatri i Danmark.

Sct. Hans Hospital

Langt op i 1800-tallet var anstalten Sct. Hans hospital for fattige, epidemisk syge og en såkaldt dårekiste. Antallet af indlagte med psykisk sygdom steg markant på hospitalet i løbet af det 19. århundrede. Udviklingen skyldtes, at industrialiseringen trak store dele af landbefolkningen fra landbruget til byernes fabrikker. Hvor en landfamilie tidligere ofte kunne rumme et familiemedlem med psykisk sygdom, viste det sig at være vanskeligt, når familien flyttede til en trang storbylejlighed.

Harald Selmer arbejdede som ung læge på Sct. Hans. Her fik han praktisk erfaring med behandling af psykisk sygdom, mens han samtidig fordybede sig i den seneste, internationale litteratur om psykiatri, der var tilgængelig på hospitalets bibliotek.

Det var bl.a. på den baggrund, at Harald Selmer i 1846 udgav "Almindelige Grundsætninger for Daarevæsnetts Indretning", der blev et hovedværk i dansk psykiatri. Bogen fik afgørende betydning for etableringen af en statsfinansieret psykiatri i Danmark, og den gav anledning til, at Harald Selmer blev sat i spidsen for planlægningen af den nye sindssygeanstalt uden for Århus.

Overlægens enevælde

Per Vestergaard forklarer, at Harald Selmer tog del i stort set alle aspekter ved etableringen af den nye anstalt. Det skyldtes, at Selmer anså anstaltens arkitektur og rammer som helt afgørende aspekter for behandlingen af sindslidelser. Selmer lagde således vægt på, at bygningerne skabte rammer med lys, god luft og nærende mad. Anstaltens placering var ligeledes genstand for nøje overvejelser:

"Selvom beboerne selv hjalp til med at dyrke en stor del af anstaltens fødevarer, skulle der stadig tages hensyn til behovet for at fragte varer fra byen. Omvendt måtte civilisationen helst ikke komme så tæt på, at den fristede beboerne over evne med løse damer og alkohol. Derfor nåede Selmer frem til, at den optimale afstand til byen var 5-7 km," fortæller Per Vestergaard.

Da Sindssygeanstalten for Nørrejylland i september 1852 slog dørene op for patienter, var det med Selmer som overlæge. I den rolle havde han ansvar for alt fra ansættelse af personale til planlægning af beboernes kost og arbejde.

Helbredelse eller pleje

Udsigten til helbredelse eller lindring af psykisk sygdom er blandt dilemmaerne, der længe har været genstand for diskussion. Selmer så således gerne, at anstalten ved Risskov både behandlede patienter, der forventedes at kunne helbredes og samtidig tog sig af dem, der ikke havde udsigt til at blive raske. På det punkt kom økonomien dog i vejen for Selmers planer.

"Han fik ikke opbakning til at lade patienter, der blev set som uhelbredelige, indtage de nye, dyre sengepladser i Risskov. Disse patienter blev i stedet sendt til Viborg, hvor forholdene var betydeligt dårligere, omkostningerne lavere, og målsætningen var at pleje frem for helbredelse," fortæller Per Vestergaard.

Han peger på, at Selmer under arbejdet i Risskov måtte nedjustere sine forventninger til, hvor stor en andel af anstaltens patienter, der kunne blive en del af samfundet efter endt ophold på anstalten.

At beskytte omgivelserne mod den gale

I bogen citerer Per Vestergaard Chr. 5.s Danske Lov, hvor det fastslås, at den gale er samfundets ansvar, hvis familien ikke magter det:

”Findis nogen rasende, eller galind, da maa, hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de er pligtige at forvare hannem, saa frem de have Middel dertil; hvis ikke da bør Øvrigheden sætte hannem i Forvaring.”

Samfundets har således længe haft til opgave at beskytte omgivelserne mod den sindssyge. Under oplysningstiden blev det imidlertid klart, at hensynet også gjaldt den anden vej. Det stod klart, da sindssyge i revolutionens kølvand sattes fri af anstaltens elendige kår. Mange af de frisatte viste sig imidlertid ikke at kunne klare sig i det almindelige samfund.

I Danmark har læger siden 1700-tallet været i kontakt med sindssyge i kraft af retsvæsnet, idet læger foretog vurderingen, når det skulle afgøres, om en alvorlig forbrydelse var begået med overlæg eller pga. sindssyge.

Harald Selmer nærede stor interesse for retspsykiatrien og oversatte et tysk værk om retspsykiatri til dansk. Han mente, at den nye anstalt i Risskov også skulle bruges til at afgøre, om en gerningsmands handlinger skyldtes sindssyge. Anstaltens muligheder for intensiv overvågning skabte ifølge Selmer langt bedre forudsætninger end tidligere for at vurdere, om der var tale om sindssyge.

”Det er en del af psykiatriens DNA, at samfundet har udstyret psykiatere med de særlige værktøjer, der hedder frihedsberøvelse og tvang. Derfor vi har en ”Lov om tvang og frihedsberøvelse i psykiatrien”. Værktøjerne er blandt de væsentligste årsager til, at psykiatrien adskiller sig fra neurologien og anden lægegerning,” siger Per Vestergaard.

Psykiatrisk eksplosion

Trods det stigende antal indlagte med sindslidelser i 1800-tallet, var den udvikling ifølge Per Vestergaard for intet at regne sammenlignet med den psykiatriske eksplosion, der skete omkring år 1900:

”I 1800-tallet lød vurderingen, at der i Danmark var ca. 3000-5000 borgere med sindslidelser. Det ændrede sig drastisk, da man omkring år 1900 besluttede at inkludere nye grupper under psykiatrien. Grupperne indbefattede bl.a., hvad man betegnede som psykopater, neurotikere og misbrugere. Desuden blev børn, der tidligere opfattedes som vanskelige, nu tilknyttet psykiatrien. Det samme gjaldt ældre, man hidtil havde anset som konfuse. De blev nu diagnosticeret som demente,” fortæller Per Vestergaard.

Den eksplosive vækst i antallet af nye psykiatriske patienter skabte bl.a. store udfordringer, fordi de nye patientgrupper ikke nødvendigvis kunne hjælpes på det grundlag, Harald Selmer havde være med til at skabe.

”Selmer bidrog afgørende til, at psykiatrien i Danmark tager udgangspunkt i naturvidenskab og medicinsk behandling. Den tilgang giver god mening, når der er tale om meget syge patienter, der fx behandles for psykoselidelser. Men lægegerningen besidder ikke nødvendigvis de bedste værktøjer, når det gælder behandling af mistrivsel, lettere stress, angst o.l.,” siger Per Vestergaard.

Han peger på, at mange af de nye patienter, der blev tilknyttet psykiatrien, befandt sig i grænselandet mellem psykologi, pædagogik og lægevidenskab.

En milepæl i dansk psykiatri

Per Vestergaard tøver kort, inden han svarer på spørgsmålet om, hvordan Harald Selmer har haft størst betydning for psykiatrien i Danmark. Selmer satte både markante aftryk gennem sit virke som læge og ikke mindst gennem den nøje planlægning af anstalten i Risskov, der senere dannede præcedens for Oringe og for andre anstalter. Alligevel er det en anden kvalitet Per Vestergaard hæfter sig ved som Selmers mest skelsættende egenskab:

”Hvis jeg skal finde hovedårsagen til den store betydning, Harald Selmer har fået for psykiatrien herhjemme, er det hans eminente egenskaber som skribent. Hans bog fra 1846 er skrevet så lysende klart og velargumenteret, at den både fik enorm betydning for samtidens og for eftertidens syn på behandling af psykisk sygdom. Med udgivelsen plantede han et flag, der med tydelighed viste, at han var den første herhjemme, der for alvor gjorde nye landvindinger i etableringen af en dansk psykiatri, og dermed skrev han sig ind som dansk psykiatris fader.”